

УДК 339.137

З.М. Борисенко
доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту законодавства
Верховної Ради України

Конкурентна політика як фактор економічної безпеки

Досліджуються недоліки державного захисту конкуренції та їх вплив на стан економічної безпеки в Україні. Зокрема, розглядаються проблеми припинення картельних змов, зловживань монопольним становищем та інших порушень конкурентного законодавства, результативність процедури контролю за економічною концентрацією, а також вплив корупції і недоліків судової системи на загальний стан конкуренції в бізнесовому середовищі.

Ключові слова: конкурентна політика, економічна безпека, загрози економічній безпеці, картельні змови, зловживання монопольним становищем, контроль за економічною концентрацією, корупція, судова система.

З.Н. Борисенко
доктор экономических наук, профессор,
главный научный сотрудник
Института законодательства
Верховного Совета Украины

Конкурентная политика как фактор экономической безопасности

Исследуются недостатки государственной защиты конкуренции и их влияние на экономическую безопасность в Украине. В частности, рассматриваются проблемы прекращения картельных соглашений, злоупотреблений монопольным положением и других нарушений конкурентного законодательства, результативность процедуры контроля за экономической концентрацией, а также влияние коррупции и недостатков судебной системы на общее состояние конкуренции в среде осуществления бизнеса.

Ключевые слова: конкурентная политика, экономическая безопасность, угрозы экономической безопасности, картельные сговоры, злоупотребление монопольным положением, контроль за экономической концентрацией, коррупция, судебная система.

Prof. Z. Borysenko
Senior Research Officer, Institute of Legislation
of Verkhovna Rada of Ukraine

Competition Policy as a Factor of Economic Security

The article under consideration analyzes the disadvantages of competitiveness of state security in Ukraine. In particular, it discloses the issues as regards cartel agreements suspension, abuse of monopolistic position and other violations of competitive legislation, effectiveness of control procedure as concerns economic concentration, influence of corruption and

judiciary system disadvantages upon the business environment general competitive situation.

Keywords: *competition policy, economic security, threat to economic security, cartel plots, monopolistic abuse position, control over an economic concentration, corruption, judicial system.*

Постановка проблеми

Нині однією з суттєвих загроз економічній безпеці як країни в цілому, так і безпеці конкретних підприємств, є недостатня ефективність системи державного захисту конкуренції. Вихід зі складної кризової ситуації, у якій опинилася Україна, насамперед, може забезпечити ефективний розвиток вітчизняного виробництва. Не можна розраховувати на те, що хтось ззовні витягне нас із кризи. І саме тут надзвичайно важливо забезпечити оптимальні конкурентні умови для підприємництва. Отже, державний захист конкуренції є одним з головних шляхів виходу вітчизняної економіки з кризового стану та забезпечення економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окрім аспекти реалізації національної конкурентної політики відображені в наукових працях таких вітчизняних авторів, як: Г. О. Андрощук, В. Д. Базилевич, О. О. Бакалінська [1], С. О. Біла, І. І. Дахно, О. Дорошенко [2], Б. Є. Кваснюк, О. І. Кілієвич, Д. Король [10], Н. М. Корчак, Л. Г. Кузьменко, В. К. Мамутов, С. В. Мочерний, В. Невмержицький [5], Г. А. Пастернак-Таранушенко, О. Й. Пасхавер, Н. О. Саніахметова, Л. М. Семенова, В. Тиравський [7], Г. М. Філюк, В. Чагаровський [6], О. І. Шнирков та ін.

Серед іноземних авторів тут слід відзначити Г. Л. Азоева, С. Л. Брю, Дж. Вільсона, Дж. Гелбрейта, Е. Гелхорна, Чарлза В. Л. Гіла, В. І. Єременко, О. А. Жидкова, Ю. В. Іванова, Дж. М. Кейнса, В. Кернза, Н. І. Клейн, М. І. Книша, В. Є. Ковачича, А. М. Козиріна, Ю. І. Коробова, К. Р. Макконела, Д. С. Міаля, Ф. Найта, В. Ойкена, С. А. Паращука, М. Е. Портера, Л. Г. Раменського, Д. Рікардо, Дж. Робінсона, Д. Росса, А. Сміта, Дж. Е. Стігліца, Я. Тінбергена, К. Ю. Тотьєва, Р. А. Фатхутдінова, Н. Є. Фонарьову, П. Хайне, Ф. А. Хайека, В. Є. Цапеліка, Е. Чемберлена, Ф. М. Шерера, Й. Шумпетера, А. Ю. Юданова, роботи Н. І. Ячеїстової та ін.

У наукових доробках зазначених авторів не розкрито сучасний аспект конкурентної політики держави її економічної безпеки.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Значна частина питань захисту конкуренції, зокрема, вплив конкурентної політики на економічну безпеку, все ще залишаються недослідженими. Деякі проблеми висвітлюються лише частково, здебільшого як ілюстрація фактичного стану застосування антимонопольного законодавства. Всі вони потребують теоретичного осмислення. Гостро відчувається необхідність наукових праць, у яких би комплексно розглядалися теоретичні і практичні проблеми реалізації конкурентної політики держави, а головне, обґрунтовувалися б шляхи її поліпшення з врахуванням економічних і політичних реалій України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є звернення уваги громадськості на недоліки здійснення конкурентної політики в Україні, які вкрай негативно впливають на соціально-економічну ефективність розвитку суспільства та його економічну безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Реалізація ефективної конкурентної політики передбачає забезпечення рівних можливостей суб'єктів господарювання у питаннях створення та подальшої

діяльності фірм, доступу до ресурсів, встановлення обґрунтованих цін та інших умов реалізації товарів, захисту від антиконкурентних, корупційних дій органів влади, тощо. Якщо в країні панує добросесна конкуренція, то споживач обирає той товар, який є найбільш дешевим і якіснішим, а підприємці змушені виробляти саме ту продукцію, яку обирає споживач і продавати її за прийнятною ціною. На жаль, в Україні за роки формування ринкової економіки, держава так і не спромоглася забезпечити достатньою мірою ці умови.

Водночас, задля справедливості слід відзначити, що за сприяння світової громадськості, *інституційні умови* для захисту конкуренції все ж таки були створені. Прийнято низку відповідних законів, які достатньо позитивно оцінюються фахівцями. Створено і Антимонопольний комітет (далі АМК) як спеціальний орган для захисту конкуренції з досить потужними повноваженнями. За таких умов, при бажанні, цілком можливо було б забезпечити гідний захист конкуренції у бізнесовому середовищі. Однак, реальний стан такого захисту залишає бажати кращого. У нас основна проблема не в тому, що немає тих чи інших законів або посадовці не знають, що слід робити, а в тому, що мало хто ці закони насправді виконує.

У країні, на жаль, немає, так званої, *культури конкуренції* на всіх рівнях управління. Від менеджерів на окремих підприємствах до керівників найвищого рангу дуже рідко зустрічаються фахівці, які дійсно розуміють зміст конкурентної політики і визнають її необхідність для розвитку підприємницької діяльності та забезпечення економічної безпеки. Тому є зрозумілим те, що встановлені законодавством правила конкуренції дотримуються далеко не завжди [1].

Внаслідок нерозуміння важливості підготовки необхідних фахівців у державі нині немає відповідної *кадрової політики*. Навчальні заклади майже не навчають студентів за зазначеними напрямками, а ті фахівці, які вже мають певні знання з цієї складної справи, не використовують їх належним чином. Хоча вони, насправді, є золотим фондом держави. Достатньо проаналізувати професійний рівень людей, яких призначають на керівні посади в міністерствах та відомствах, зокрема, і в АМК. При наявності висококласних фахівців, на ці посади часто призначають випадкових людей. Очевидно, що це відбувається з політичних мотивів. Приходять керувати люди, які майже не мають уявлення про ту справу, яку вони повинні організувати.

Результатом такої кадрової політики є значна частина рішень по припиненню порушень конкурентного законодавства, яка вражає своєю *непрофесійністю*. Так, можна навести дуже багато випадків коли, у відповідь на тиск громадськості щодо необґрунтованих підвищень цін на товари першої необхідності, що становить певні загрози економічній безпеці країни, АМК починає масово порушувати справи та проводити тривалі розслідування стосовно учасників ринків з конкурентною структурою. Зокрема такі справи порушувалися на ринках гречки, ліків, часнику, цибулі та лимонів (під час епідемії грипу), пасажирських перевезень, освітніх послуг тощо. Метою таких розслідувань є примушування знизити завищені ціни.

Тут, однак, слід пояснити, що відповідно до законодавства карати за завищення цін АМК може лише у двох випадках:

- 1) якщо підприємець є монополістом і зловживає своїм монопольним становищем;
- 2) якщо доведено змову підприємців.

Це ази конкурентного законодавства, які нерідко порушуються. Розслідування картельних змов це надзвичайно складна і в наших реаліях, як правило, безу-

спішна справа. А карати за зловживання монополієм становищем на конкурентному ринку не можна. Якщо підприємець не монополіст, то про яке зловживання монополієм становищем можна говорити? Тому, щоб попередити виникнення загроз задля безпеки суспільства, викликати відповідний суспільний резонанс і таки знизити ціни, комітет нерідко намагається знайти ознаки монополієвого становища на конкурентних ринках, що виявляється не так вже й просто. Однак, попри всі законодавчі вимоги АМК, часто, не довівши факт монополієвого становища, дозволяє собі накладати штрафи за завищені, на його думку, ціни.

Нерідко всі ці процедури подовжуються на досить тривалий термін. У результаті актуальність вимог громадськості щодо зниження цін втрачається і справа успішно закривається. Так, в червні 2016 р., в Україні ціна на *гречку*, яка є соціально-важливим продуктом харчування та лікування широкого кола малозабезпечених верств населення, раптом збільшилася у два рази і майже зрівнялася з ціною курятини. Кілограм курячої тушки вартував на той час 39,66 грн, а кг гречки – 38,78 грн. і більше [2]. При цьому, виробники продавали крупу за 10 - 12 гривень за кілограм, а до торгових мереж гречка надходила вже за ціною з націнкою вище трьохсот відсотків. У деяких магазинах Києва ціна на гречку доходила до 51 гривні [3].

АМК розгорнув бурхливу слідчу діяльність з цього питання. Було направлено 46 вимог щодо надання відповідної інформації найбільшим виробникам та переробникам цієї крупи, торговим мережам і постачальникам, а також у Фіскальну службу, Інспекцію сільського господарства та Службу статистики [4]. На думку директора Української асоціації постачальників торгових мереж, депутата Київради О. Дорошенка, через тривалість бюрократичної процедури розслідування країна має можливість дізнатися дійсну причину феноменального зростання зазначених цін лише в 2017 р., коли факти за 2016 р. вже втратять свою актуальність. Тим часом, за інформацією О. Дорошенка, з метою зниження цін на соціально-важливий продукт, Україна у 2016 р. вперше почала завозити гречку з Європи. Тобто, замість створення умов добросесної конкуренції на ринку, оперативного доведення картельної змови і покарання комітетом порушників (швидше за все посередників), Уряд був змушений відкрити простір для іноземних виробників, що очевидно, призведе до зниження вітчизняного виробництва гречки в наступному періоді.

Аналогічна ситуація, на сьогоднішній день, спостерігається і на вітчизняному ринку *меду*. У 2015 р. Україна посіла третє місце в світі за експортом меду. Згідно зі статистичними даними, країна поставила на зовнішні ринки 36 тис. тон меду. При цьому, прибуток становив \$84,3 млн. Тобто, за кілограм меду покупцем було реально сплачено приблизно 59 гривень. Однак, оптова закупівельна ціна на мед в Україні в той час не перевищувала 25 грн. Звичайно вітчизняним виробникам це не вигідно. Вони скаржаться на низькі закупівельні ціни, які встановлюються десятком найбільших українських оптових компаній. У 2016 р. вони становили по всій країні близько 35 грн/кг. Такі грабіжницькі ціни далеко не завжди покривають навіть собівартість виробництва. Поза тим, на цьому товарному ринку нині не створені нормальні комерційні умови, які б сприяли безперешкодному постачанню меду до вітчизняних торгових мереж великих міст країни [5]. На жаль, АМК чомусь досі не зацікавили такі факти, хоча зрозуміло, що монополієво низькі ціни не встановлюються стихійно. Очевидно, що тут має місце не одна картельна змова. Керівникам агропромислового комплексу теж слід було б звернути увагу на цю проблему та створити для вітчизняних виробників зручні та ефективні умови реалізації надзвичайно цінного продукту за справедливою

ціною. В іншому разі країна ризикує втратити неоціненний потенціал виробництва меду.

Тут доречно згадати про таку ж ситуацію, яка роками складалася на вітчизняному ринку молока. В результаті змов закупівельників, які в кожному окремому населеному пункті набували монопольного становища, селяни змушені були продавати молоко за низькими цінами, які суттєво відрізнялися від роздрібних цін у магазинах. Це призвело до масового знищення корів та помітного зменшення обсягів переробки молочної продукції, яка у 2015 р. була в Україні найнижчою за останнє двадцятиріччя. Держава була змушена здійснювати ряд заохочувальних заходів, які б сприяли збільшенню закупівельних цін на молоко. Однак, їх динаміка все ж таки відстає від динаміки роздрібних цін на готову продукцію. Так, у 2015 р., ціни на молочну сировину зросли на 25%, а роздрібні ціни на молочну продукцію 31-35% [6]. Нині спад виробництва молока продукції та стрімкого зростання цін продовжуються, тому очікується збільшення частки імпорту до 30% [7]. Тобто, знову ж таки, спостерігається тенденція витіснення вітчизняного виробника.

Великий негативний вплив на економічну безпеку справляють порушення правил конкуренції на ринку *нафтопродуктів*. Країна регулярно переживає гострі скандали, пов'язані з підвищенням цін на бензин і вкрай незадовільною його якістю. Характерним є те, що ці сплески цін, як правило, відбувалися саме в періоди підвищеного попиту – під час посівної кампанії чи збору врожаю. Під тиском громадської думки влада регулярно розгортає бурхливу слідчу діяльність. Починаються масові перевірки на заправках, офісах фірм, але гучні кампанії, зазвичай, безуспішно закінчуються. Змова залишається недоведеною. Хоча інколи буває і так, що легенько карають за неї, але лише у якомусь окремому регіоні або по відношенню до другорядних учасників ринку.

Про обурливі проблеми на ринку нафтопродуктів автором написано багато, але, на жаль, влада не реагує відповідним чином на ці наукові дослідження [8]. Ситуація майже не змінюється – ті ж проблеми повторюються з року в рік. У кращому разі чиновники намагаються врегулювати цю проблему не шляхом дійсного захисту конкурентного середовища, а через встановлення державного регулювання цін або просто адміністративним тиском на учасників ринку. Протягом багатьох років Уряд та Мінпаливенерго неодноразово домовлялися з нафтотрейдерами щодо стримування цін на пальне, але щоразу його вартість невдовзі зростала. За такої безкарності не дивно, що ціна бензину на заправках постійно збільшується.

Нагадаємо, що для економічної безпеки держави бензин є стратегічним ресурсом. Якщо завищені ціни на нього закладаються у собівартість транспортних витрат, а вони, у свою чергу, є складовою цін майже всіх товарів, то зрозуміло, що при проаналізованому вище ставленні влади до питань захисту конкуренції, постійної розкрутки цінової спіралі у вітчизняній економіці нам ніколи не уникнути. Про яку ефективність та безпеку бізнесу тут можна говорити?

Окрім припинення картельних змов надзвичайно гострою проблемою для суспільства є припинення зловживань монопольним становищем. Так, суттєвою серйозною загрозою для безпеки держави є нині ситуація на ринку надання монопольних *житлово-комунальних послуг*. Це не тільки необґрунтовані, завищені тарифи, але й дуже низька якість обслуговування. Це викликає незадоволення широких верств населення, надзвичайно загрозливі протестні настрої та великі неплатежі. За повідомленням прес-служби Київенерго, заборгованість столичних споживачів теплової енергії перед цією компанією станом на 1 лютого 2017 року

перевищила 4,74 млрд гривень і зросла з початку 2017 року на 896,8 млн гривень [9]. І це тільки в Києві.

Очевидно, що монополізм на цьому ринку все більше стає серйозною загрозою для економічної безпеки. На сьогодні п'ять українських олігархів і російська VS Energy володіють акціями всіх обленерго в країні [10]. При цьому ДТЕК, якою володіє Рінат Ахметов, контролює три чверті ринку виробництва тепла в Україні [11]. Відповідні державні органи, які мають контролювати процеси концентрації виробництва, ціни та якість надання послуг у зазначеній сфері явно недопрацюють. Практика свідчить, що вони, як правило, закривають очі на значні порушення, кивають одне одному головами або просто займаються відписками. Вкрай монополізована економіка не може бути ефективною та безпечною. В цьому криється одна з основних причин багатьох наших економічних та соціальних негараздів.

У боротьбі з цими явищами важливо не стільки воювати з монополістами, скільки створювати конкурентне середовище. Добросесна конкуренція автоматично могла б вирішити більшість проблем економіки в країні, які роками не можуть вирішити чиновники. Тому, особливу увагу слід приділяти питанням надання дозволу АМК на *концентрацію*, тобто злиття фірм. Саме тут просто кричущі проблеми для безпеки розвитку бізнесу. Підприємці змушені платити великі кошти, втрачати час на очікування результатів розгляду, а комітет, опрацьовуючи величезну кількість заяв, майже нічого не забороняє. Процедура контролю все більше набирає рис зайвої паперової роботи.

Висновки чиновників при наданні дозволів на концентрацію часто залежать не від об'єктивних показників стану конкуренції на ринку, а від впливовості й можливості заявника. Практика свідчить, що надто обтяжлива і дорога процедура цих дозволів не дає очікуваного результату, оскільки фактично не попереджує створення монополістів. У результаті у нас не тільки окремі потужні підприємства, але й цілі галузі прямо чи опосередковано контролюються окремими впливовими особами. І відбувається це не внаслідок надзвичайної успішності бізнесу окремих підприємців, а в результаті сприяння наближеним до влади особам у процесах перерозподілу власності. Прикро, що АМК, маючи повноваження надавати зазначені дозволи, протягом всього періоду незалежності, і особливо в другій його половині, не тільки не перешкоджав, а часто, сприяв цим процесам. Тобто, процеси монополізації в країні спонтанно продовжуються, що свідчить про недосконалість процедури контролю за концентрацією. Саме тут необхідно орієнтуватися виключно на інтереси захисту конкуренції та вимоги економічної безпеки держави, а не на розстановку впливових політичних сил в країні.

Висновки

Потужний економічний потенціал України нині не може використовуватися повною мірою, зокрема, у зв'язку з відсутністю достатньо ефективної конкурентної політики, яка, перш за все, передбачає припинення кричущих зловживань монополістів, картельних змов, злочинних дій органів влади по відношенню до підприємців, чисельних фактів недобросовісної конкуренції.

Для економічної безпеки як держави, так і окремих підприємств, недоліки конкурентної політики становлять суттєві загрози. Це, у свою чергу, тягне за собою цілий спектр соціальних проблем. Суспільство повинно якомога раніше усвідомити об'єктивну необхідність державного захисту рівних умов у конкуренції для всіх представників бізнесу. Тому, конкурентна політика держави має бути об'єктом найсерйознішої уваги як науковців, так і керівників всіх гілок влади.

Література

1. Бакалинская О. Адвокатирование конкуренции: теоретические и практические проблемы правового регулирования – Закон и жизнь 2013/11 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2013/11-2/06.pdf>
2. Дорошенко О. Из-за бесконтрольных монополистов в июле цена гречки сравнялась со стоимостью курятины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://asn.in.ua/ru/news/news/57723-iz-za-beskontrolnykh-monopolistov-v-ijule-cena-gre.html>
3. Стала відома причина різкого подорожчання гречки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viche.net.ua/index.php/ekonomika-2/item/stala-vidoma-prychyna>
4. Антимонопольный комитет не в состоянии разобраться с рекордными ценами на гречку // депутат [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://asn.in.ua/ru/news/news/60231-antimonopolnyjj-komitet-ne-v-sostojanii-razobratsj.html>
5. Невмержицкий В. Почему гривна будет падать и что делать Украине, чтобы не зависеть от Трампа // UBR [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ubr.ua/finances/exchange-market/pochemu-grivna-budet-padat-i-chto-delat-ukraine-chtoby-ne-zaviset-ot-trampa-447829>
6. Чагаровский В. Переработка молока в Украине в 2015 году была самой низкой за 20 лет // УкрАгроКонсалт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukragroconsult.com/news/pererabotka-moloka-v-ukraine-v-2015-godu-byla-samoi-nizkoi-za-20-let>
7. Тиравский В. Украинское молоко будут заменять импортным // UBR [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ubr.ua/market/agricultural-market/ukrainskon-moloko-na-vnutrennem-rynke-budut-zamenjat-importnym-3835014>
8. Борисенко З. Змови на ринку нафтопродуктів? / З. Борисенко // Дзеркало тижня. – 2005. – №38. – С. 10.
9. Кияни заборгували за тепло майже 5 млрд грн. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zrada.today/node/1001>
10. Король Д. Інфографіка: кому належить українська енергетика // INSIDER [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.theinsider.ua/business/52d550ee60af5/>
11. Тариф на тепло побив черговий антирекорд [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://24tv.ua/tarif_na_teplo_pobiv_chergoviy_antirekord_n746461

УДК 338 (477)

К. Zakharova
PhD, Associate Professor,
Economic Theory Department,
«KROK» University

Price collusion detection tools in reforming the national economy

In this article, instruments to detect price collusion in order to reform the national economy are researched considering experiences of other countries. Conditions for creating persistent forms of cartels are considered as well as causes that complicate or facilitate prevention of cartelization. The set of existing instruments to detect and prevent the creation of price collusion cartels is analyzed. Suggestions for improving these instruments are made. There were proposed the ways of implementing economic and legal methods of combating cartels into the practice of the Antimonopoly Committee of Ukraine. The author considers such implementation as an important part of the reforms in the national economy.

Keywords: cartel, price collusion, economic and legal methods to combat cartel agreements, indicators of cartelization.